

Streszczenie

Problematyka badań podjęta w pracy doktorskiej dotyczy kompozycji i struktury elewacji obiektów zrealizowanych w latach 1919-1933 we Wrocławiu (wówczas Breslau), których fasady lub ważne dla ich kompozycji detale wykonano z ceramiki budowlanej (Baukeramik). Daty progowe dysertacji powiązane są ze społeczną rewolucją, jaka dokonała się w Republice Weimarskiej po I wojnie światowej, co podczas krótkiego okresu stabilności gospodarczej i politycznej przełożyło się na liczne realizacje architektoniczne utrzymane w różnych nurtach funkcjonalizmu i modernizmu. Praca prezentuje zagadnienia związane z genezą tworzenia fasad takich budowli z zastosowaniem ceramiki, różniących się znacznie zakresem i sposobem użycia tego materiału, w zależności od przeznaczenia budowli. Analizowane obiekty i ich fasady zaprojektowane zostały w różnej stylistyce, w nurtach określanych w literaturze, jako: Modernism, Art Moderne lub Art Déco, Streamline Moderne, Backsteinexpressionismus lub Klinkerexpressionismus.

Dysertacja ma generalnie charakter badań podstawowych z zakresu historii i teorii architektury okresu międzywojennego, skupiając się na ceramice budowlanej zastosowanej w obiektach użyteczności publicznej, budowlach przemysłowych i domach mieszkalnych. W pracy podjęto też jednak wątek wdrożeniowy, analizując stan zachowania wybranych obiektów i problemy konserwatorskie powstające podczas użytkowania i ewentualnych przebudów, co powiązane jest zazwyczaj z renowacją ich ceramicznego lica fasad oraz detalu.

Podjęcie opisanych prac badawczych było istotne ze względu na unikalne wartości architektoniczne przedmiotowych obiektów, a w szczególności ich fasad. Funkcjonalistyczne metody pracy architektów projektujących struktury takich domów sprawiały, że ich formy oparte były o kubistyczne bryły, a proste fasady o dużych płaszczyznach ścian zakomponowane były w rytmiczny i zgeometryzowany sposób. Takie rozwiązania, wywodzące się z wczesno modernistycznych idei Deutscher Werkbund, znakomicie sprawdzające się w wypadku masowego budownictwa mieszkaniowego, nie do końca odpowiadały charakterowi budowli komercyjnych czy ważnych obiektów użyteczności publicznej, gdzie zarówno inwestor jak i użytkownicy oczekiwali bardziej wyrafinowanych, monumentalnych lub ekspresyjnych rozwiązań. Dlatego tego typu obiekty starano się zindywidualizować, wzbogacić i uszlachetnić poprzez zastosowanie ceramicznych fasad i wnętrz, wykonywanych ze szkliwionych kształtek i wielkogabarytowych elementów ceramicznych. W obiektach usługowych ale też i w niektórych budowlach industrialnych i mieszkalno-usługowych, tworzone z nich: portale i obramienia okien, pilastry i wybrane partie ścian, gzymsy i atyki, a także pełnoplastyczne ornamenty i artystyczny detal. Rangę budynku podnosił szczególnie rzeźbiarski detal, który był zazwyczaj wykonywany z ceramiki, ale czasem też alternatywnie z brązu, kamienia lub betonu (sztucznego kamienia). Detale takie miały nie tylko charakter dekoracyjny, ale zazwyczaj zawierały też alegoryczne przesłanie obrazujące przeznaczenie budynku. Zastosowanie na dużą skalę takiej szkliwionej i często wielobarwnej ceramiki, oraz bardzo kosztownego detalu, zapewniało fasadom unikalność i ekspresyjny, a nawet luksusowy charakter. Kształtki tworzące ceramiczne lico

wytwarzane były w oparciu o skomplikowane technologie w wyspecjalizowanych cegielniach, w których udało się udoskonalić techniki stosowane już wcześniej dla klinkierowej ceramiki budowlanej lub przy produkcji ozdobnych kafli pieców ceramicznych. Dzięki szkliwieniom i szczelności lica (wynikającej z perfekcyjnej techniki montażu) dwudziestowieczne elewacje były niezwykle trwałe i odporne na zabrudzenia, co było bardzo ważne w dobie, gdy wszystkie miasta cierpiały przez smog spowodowany masowym spalaniem węgla przez przemysł i gospodarstwa domowe.

Głównym celem pracy było zbadanie, udokumentowanie i usystematyzowanie wiedzy o architekturze pochodzących z okresu międzywojennego obiektów użyteczności publicznej, kompleksów przemysłowych i budynków mieszkalnych wyposażonych w ceramiczne fasady. Zakres terytorialny badań ograniczono do Wrocławia, przyjmując obszar miasta sprzed II wojny światowej. Jako materiał porównawczy wykorzystano też wybrane obiekty z szeregu innych miast, głównie z terenu Dolnego Śląska. Analizy zagadnień technologicznych związanych z wytwarzaniem ceramiki architektonicznej ograniczono do firm z obszaru Dolnego Śląska i wybranych cegielni znajdujących się w rejonie berlińskim.

Drugim, równie istotnym zagadnieniem podjętym w dysertacji stały się problemy związane ze współczesną konserwacją i renowacją ceramicznych elewacji z badanego okresu. Podczas przebudów, rozbudów i nadbudów takich zabytków powstają liczne problemy użytkowe, techniczne i konserwatorskie. Jak wykazują badania największy zakres zmian i wynikających z tego prac budowlanych i konserwatorskich dotyczy wewnętrznej struktury obiektów, a w odniesieniu do fasad dokonywana jest przeważnie tylko wymiana stolarki oraz renowacja ceramicznego lica i artystycznego detalu. Problemy stanowią: opanowanie systemu naprawy i uzupełniania ceramiki, koszty takich renowacji oraz trudność w pozyskaniu kształtek niezbędnych do uzupełniania ubytków, co wynika z wyczerpania złóż gliny, zakończenia produkcji w poniemieckich cegielniach oraz ze zmian technologicznych.

Przyjęte metody badań były typowe dla tego typu prac podstawowych prowadzonych w dyscyplinie architektura i urbanistyka. Bazowały one na przeglądzie literatury przedmiotu oraz na analizach projektów i dokumentów archiwalnych przechowywanych w Muzeum Architektury, w Archiwum Budowlanym Miasta Wrocławia, Archiwum Państwowym we Wrocławiu, Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, jak również w archiwach wojewódzkiego i miejskiego Konserwatora Zabytków. Wykorzystano też dane z archiwów i bibliotek zagranicznych, jak: Alte Bibliothek w Berlinie oraz Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek W Dreźnie. Pomocne były też materiały zgromadzone w Muzeum Ceramiki w Bolesławcu i w muzeum mieszczącym się w dawnych zakładach produkujących piece i ceramikę architektoniczną w Velten. Dla oceny stanu zachowania budynków przeprowadzono szereg wizji lokalnych, inwentaryzując ocalałe fasady i ich detale. W kilkunastu przypadkach udało się zebrać takie dane odnośnie stanu obiektów przed i po renowacji fasad. Istotne informacje pozyskano dzięki rozmowom z prowadzącymi rewaloryzację zabytkowych modernistycznych obiektów architektami, naukowcami, konserwatorami i specjalistami technologami, oraz z artystami wyspecjalizowanymi w tworzeniu i odtwarzaniu rzeźb ceramicznych.

Struktura pracy. Usystematyzowane wyniki badań, dane i analizy zaprezentowano w dysertacji we wprowadzeniu oraz w sześciu rozdziałach. Pracę wieńczy podsumowanie oraz bibliografia i spis ilustracji z podaniem ich źródeł.

We wprowadzeniu określono przedmiot i cel pracy, a także scharakteryzowano dotychczasowy stan badań naukowych dotyczących wybranego zagadnienia. Przedstawiono zastosowane metody badawcze i zakres pracy, oraz przyjęte robocze tezy. W wstępie zarysowano też tło historyczne - ukazując przemiany polityczne, społeczne i urbanistyczne, wpływające na ewolucję wrocławskiej architektury od drugiej dekady XX w., gdy pojawiły się pierwsze budowle o zgeometryzowanych fasadach licowanych ceramiką, do połowy lat 30. XX w., gdy w Breslau definitywnie zaprzestano wznoszenie budowli modernistycznych. **W pierwszym rozdziale** pokazano zagadnienie na tle przeglądu historii różnych nurtów architektury modernistycznej, szczególnie tych w których architekci sięgali do projektowania fasad z użyciem ceramiki, ze szczególnym uwzględnieniem roli Paryskich Wystaw Światowych z 1925. i z 1937 r., które stanowiły przełomowe wydarzenia w propagowaniu architektonicznych stylów: Art Moderne, Art Déco i Streamline Moderne. **W rozdziale drugim** omówiono genezę i rozwój niemieckich nurtów modernizmu i ekspresjonizmu „operujących ceramiką”, prezentując sztandarowe realizacje i sylwetki czołowych architektów związanych z tymi nurtami. Historię architektury powiązano w tym rozdziale z analizą rozwoju technologii wykonania ceramiki architektonicznej, opisując historię niemieckich wystaw ceramiki architektonicznej od 1910 r. do 1932 r. oraz działalność wybranych cegielni i klinkierni z rejonu Bolesławca: Ullersdorfer Werke bei Naumburg am Queis, Siegersdorfer Werke, a także cegielni z Velten należących do Richarda Blumenfelda. Trzeba zauważyć, że w Niemczech zaprzestano wznoszenia architektury modernistycznej, a szczególnie jej luksusowych odmian, w których stosowano ceramiczne fasady znacznie wcześniej niż w innych krajach europejskich. Było to konsekwencją fatalnego splotu zdarzeń: kryzysu światowego zapoczątkowanego w 1929 r. na Wall Street w Nowym Jorku i załamania gospodarki niemieckiej pół roku później, co oznaczało, że od 1930 r. jedynie kończono rozpoczęte wcześniej inwestycje oparte o modernistyczne rozwiązania. Po dojściu do władzy faszystów w 1933 r. całkowicie ich zaprzestano. **Rozdział trzeci** stanowi opis i analizę wybranych obiektów użyteczności publicznej i fabryk zrealizowanych w opisywanej konwencji we Wrocławiu, w latach 1919-1933. Opisano obiekty usługowe, które miały fasady zakomponowane w stylach: Art Déco (Art Moderne) i Streamline Moderne: Warenhaus A. Wertheim (obecnie DH Renoma) oraz biurowiec Landesfinanzamt (ZUS). Ceglane fasady w stylu Backsteinexpressionismus zaprezentowano na przykładach: Polizeipräsidium (Prezydium Policji), Postscheckamt (Poczta Główna), Fridrich Elbert Schule (Szkoła Podstawowo nr 45) oraz Magdalenen Gymnasium (LO nr II). Zaprezentowano też rozwiązania architektoniczne fabryk: Berliner Spiritusgesellschaft mbH (Kompania Spirytusowa), Farberei Chemische Waschanstalt Gross- Wascherei (obecnie biurowiec „Dawna Pralnia”). **W rozdziale czwartym** omówiono też przykłady rozwiązań funkcjonalistycznych fasad budynków mieszkalnych, w których zastosowano ceramikę. Opisano m.in. osiedla: Zimpel (Osiedle Sępolno), *Pöpelwitz Siedlung* (Popowice), *Westend Siedlung* (Szczepin), gdzie na dużą skalę zastosowano ceramiczne lico oraz znacznie

powszechniejsze typy domów o tynkowanych elewacjach (np. przy ul. Piastowskiej, Walecznych, Kruczej), w których ceramikę ograniczono tylko do dekoracji stref wejściowych i konstruowania portali. **Rozdział piąty** prezentuje przykłady rewitalizacji wybranych obiektów i problemy konserwatorskie powstające przy renowacji lica ich fasad lub artystycznego detalu. Omówiono realizacje dotyczące takich obiektów, jak: DH Renoma, (dawna) Pralnia i Farbiarnia, Poczta Główna. **Zakończenie** zawiera analizy, syntezę i wnioski pozwalające na weryfikację tez.

Teza 1. Zastosowanie w elewacjach wrocławskich budynków doby modernizmu ceramiki architektonicznej i artystycznej, nadało tym obiektom walory unikalności i zapewniło im niezwykłą trwałość. Dzięki temu do dziś zachowały swoją pierwotną strukturę i kolorystykę, co nadaje im autentyczności i określa tożsamość miejsca dla kolejnych pokoleń mieszkańców miasta.

Teza 2. Kompozycje ceramicznych fasad z epoki Republiki Weimarskiej i ich artystyczny detal stanowią ważne dziedzictwo architektoniczne Wrocławia, które należy chronić poprzez wpisywanie kolejnych obiektów do Rejestru Zabytków, a podczas ich rewaloryzacji wypracować procedury, które pozwolą koordynować prace grona specjalistów i wykonawców, zgodnie ze schematem Research by Design.